

УДК 81'42:811.111'25

DOI <https://doi.org/10.32782/folium/2025.6.29>

КОМПЛЕКС ПУНКТУАЦІЙНИХ ЗАСОБІВ ЕКСПЛІКУВАННЯ ЕМОЦІЙ ПЕРСОНАЖІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Володимир Хома

*доктор філософії,**Львівський національний університет імені Івана Франка**ORCID ID 0000-0003-3548-7149**wo.loma8@gmail.com*

Ключові слова: *емоції, художній дискурс, пунктуаційні засоби, знак оклику, знак питання, тире, трикрапка (багатокрапка).*

У статті досліджується комплекс пунктуаційних засобів як графічних засобів вираження емоцій персонажів у англомовному художньому дискурсі. Встановлено, що унікальний ідіостиль автора, окрім іншого, проявляється у графічному оформленні тексту, який у художньому творі відтворюється за допомогою пунктуаційних або розділових знаків, систематизованих пунктуацією. За допомогою знаків пунктуації у графічній композиції тексту реалізується експресивна функція та відтворюється певний додатковий смисл. У контексті експлікації різних емоційних станів персонажів графічні знаки перебирають на себе функцію позначення емоцій. У результаті аналізу англомовного науково-фантастичного дискурсу констатуємо, що найпродуктивнішими знаряддями вираження емоцій персонажів є такі пунктуаційні засоби, як знак оклику, знак питання, тире та трикрапка (багатокрапка). Знак оклику зазвичай використовується для графічного обрамлення певних структурних одиниць (вигуків, звертань, емоційних вставних конструкцій тощо), а також для маніфестації сильного емоційного почуття (нестерпного бажання, спонукання до певних дій, застереження від небезпеки). Емотивна функція знака питання передбачає вираження насамперед питальної інтонації; експресивна функція передає емоційні гойдалки персонажів (збудження, поспіх, гнів, екзальтація). Розділові питальні речення забезпечують емоційне вираження ефекту перепитування, невпевненості, необхідності деталізації тощо. Використання тире у художньому дискурсі дає змогу відтворити такі емоційні стани персонажів, як невпевненість, розгубленість, роздратування тощо. Відображення у письмовому тексті незавершеної думки чи нестабільного психологічного стану персонажів досягається таким пунктуаційним знаком, як трикрапка (багатокрапка). Подібно до тире, трикрапка часто має таке ж стилістичне навантаження для маніфестації емоційної паузи, недоговореності або ефекту «потoku свідомості». Вміле поєднання різних пунктуаційних знаків у контексті художнього твору взаємодоповнює і взаємопідсилює їх вплив задля якнайповнішого відтворення емоційного стану персонажів.

SET OF PUNCTUATION MEANS FOR EXPLICATING CHARACTERS' EMOTIONS IN FICTIONAL DISCOURSE

Volodymyr Khoma

Doctor of Philosophy,

Ivan Franko National University of Lviv

Key words: *emotions, fictional discourse, punctuation means, exclamatory mark, interrogative mark, dash, ellipsis*

The article deals with the productive potential of a range of punctuation means for expressing characters' emotions in the English fictional discourse. It is ascertained that among other things the unique author's individual style becomes apparent in the graphic text-formatting which is represented via punctuation marks systematized within the category of punctuation. By means of punctuation marks, an expressive function is realized and a certain additional sense is introduced in the graphic composition of the text. In the context of explicating a variety of characters' emotional states, graphic means are taking over the function of designating emotions. As a result of an analysis of the English science-fiction discourse, it can be certified that the most productive expressive means for depicting characters' emotions are such punctuation means as exclamatory mark, interrogative mark, dash and ellipsis. Exclamatory mark is applied to frame graphically certain structural units (interjections, appeals, emphatic parenthetical constructions etc.), as well as to reproduce strong emotional feelings (burning desire, urge to certain actions, warning about danger). Emotive function of interrogative mark implies the expression of interrogatory intonation; expressive function is to convey emotional rollercoaster (agitation, haste, anger, exaltation). Disjunctive interrogative sentences provide emotional expression of the effect of re-interrogation, uncertainty, need for details etc. Making use of dash in fictional discourse enables to reconstruct such emotional states of characters as uncertainty, perplexity, irritation etc. An uncompleted opinion or unstable emotional state of personages in a written piece of work is realized by such a punctuation mark as ellipsis. In the same way as dash, ellipsis often bears the same stylistic load to reflect an emotional pause, reticence or the "stream of consciousness" effect. Brilliant combination of a variety of punctuation marks within the context of the work of art complements and strengthens each others' force to thoroughly reconstruct the characters' emotional state.

Вступ. У зв'язному художньому тексті інтерес для дослідження становлять одиниці лексичного, синтаксичного, морфологічного та фонографічного рівнів. Це пов'язано з необхідністю аналізу й установлення унікального ідіостилу автора, який, окрім іншого, проявляється й у графічному оформленні тексту та відображається на письмі за допомогою пунктуаційних або розділових знаків, що несуть помітне емотивне навантаження у тексті та дають авторові можливість розширити використання засобів для відображення широкого спектру емоцій персонажів у художньому дискурсі. Загальновідомо, що емоції виступають «своєрідною рефлексією явищ повсякденного життя людини, а також її мисленнєвої діяльності» (Хома, 2020: 27); за оригінальним задумом автора, у художньому творі вони стають втіленням особливого поєднання суб'єктивних психологічних станів особистості, що відображаються у формі

переживань, відчуттів, ставлення людини до світу й оточуючих (Хома, 2020).

Завдяки тому, що використання пунктуаційних знаків є одним із найпродуктивніших засобів передачі емоцій персонажів, у сучасному мовознавстві відзначають зростаючу тенденцію до переоцінки місця та ролі пунктуації у художньому дискурсі: з одного боку, йдеться про розвиток напрямку пунктуації тексту як графічного стилістичного засобу (Д. Крістал, Дж. Вайт, Я. Зенковські, С. Патт), а з іншого боку, пунктуація визначається як допоміжна невербальна семіотична система, що сприяє реалізації мовленнєвої діяльності у рамках письмової комунікації (Дж. Каллер, Б. Грандстрьом, І. Макарик, Т. Ройс, Т. Ван Леувен, Е. Венольта), тому головне навантаження розділових знаків, яке полягає у полегшенні розуміння читачем повідомлення і посиленні ефективності комунікації (Селіванова, 2006: 511), та їхнє

функціонування у текстах художнього дискурсу, потребує ретельнішого дослідження.

Мета нашої розвідки полягає у виявленні й дослідженні палітри засобів пунктуації, за допомогою яких уможливлено відтворення авторами емоцій персонажів англomовних художніх творів. *Завдання* дослідження передбачає аналіз потенціалу пунктуаційних засобів вираження емоцій комунікантів в англomовному художньому дискурсі.

Матеріал і методи дослідження. Матеріалом дослідження слугують англomовні науково-фантастичні твори, в яких за допомогою методу суцільної вибірки підбрано приклади застосування різноманітних пунктуаційних знаків для експлікації емоцій персонажів; також використано дескриптивний метод та методи інтерпретаційного, лінгвостилістичного і комунікативно-функціонального аналізу.

Результати та обговорення. Експресивну функцію у графічній структурі тексту забезпечує ряд пунктуаційних знаків, систематизованих пунктуацією. С. Патт іменує пунктуацію системою графічних неалфавітних знаків як основних засобів письмової мови, головною функцією якої є членування і графічна організація письмового друкованого тексту (Patt, 2013: 12). Іншими словами, пунктуація є набором правил розташування розділових (або пунктуаційних) знаків у художньому тексті. У Літературознавчій енциклопедії пунктуація трактується як розділ мовознавства, який вивчає систему розділових знаків і способи їх уживання; така система розділових знаків призначена для членування мовленнєвого потоку на письмі та фіксування його синтаксичних, смислових або інтонаційних особливостей (Пунктуація, 2007: 298).

Як зауважує Н. Люкман, пунктуація у художньому тексті – це певною мірою симфонія, у якій графічні знаки характеризуються поліфункціональністю (Lukeman, 2007: 192). Пунктуація «як графічний засіб текстового оформлення» (Рева, 2010: 91) у художньому дискурсі, як правило, відіграє такі основні функції: членування тексту на окремі речення та членування речення на складові частини, розкриваючи їх логічний та емоційно-експресивний зміст; організація ритміко-мелодійної побудови мови; ідентифікація/фіксація загальної комунікативної направленості речення (питальне, окличне, розповідне); віддзеркалення ставлення автора до висловленого; маркування ключових емоційно-експресивних елементів та передача просодичних характеристик висловлення у письмовому тексті (Ковалевська, 2014: 40; Рева, 2010: 91; Щербицька, 2014: 102).

Автори англomовних науково-фантастичних творів усе частіше вдаються до самостійного застосування узуальних правил і принципів

пунктуації англійської мови у сучасному художньому дискурсі, що зумовлює підвищену зацікавленість дослідників у вивченні продуктивності засобів пунктуації у художній літературі. Авторська пунктуація – це вживання розділових знаків, не передбачених правилами, коли автор вкладає в ці знаки особливий зміст, розв'язує ті чи інші зображувальні завдання. Авторські знаки не виступають довільними: вони передають певний додатковий смисл (Загнітко, 2012: 161).

Завдяки знакам пунктуації для авторів відкриваються широкі можливості з представлення різної функційно-стилістичної інформації (Волощук, 2012: 84), а саме, відтворення у письмовій формі усього того, що в усному мовленні передається за допомогою інтонації, наголосу, пауз, ритму, мелодики тощо з метою експлікації різноманітних емоційних станів героїв; тобто синтаксична функція графічних знаків поступається функції позначення емоцій (Esser, 2006: 83).

Корпус пунктуаційних засобів доволі різноманітний та передбачає «сукупність способів зовнішньої організації тексту, які надають йому візуальної виразності» (Ковалевська, 2014: 37). До основних продуктивних засобів пунктуації відносять такі одиниці, як тире (–), знак оклику (!), знак питання (?), трикрапка (...) та інші.

Знак оклику позначає окличні речення, які характеризуються підвищенням тону наприкінці речення, і який використовується для позначення сильного емоційного почуття: обурення, здивування, захоплення, гніву, тривоги тощо (Українська мова, 2004), наприклад:

Beta seemed upset last night. He's captured me before, without ever interrogating so fiercely! (Brin, 2002: 31).

"You were in a hurry to get here! I'll fill out all the paperwork so you can go right in. I'll just need your name..." (Haddix, 2005: 37).

У даних прикладах у структурі розповідного речення завдяки знаку оклику авторам вдається надати висловленням необхідної емоційної сили та напруженості. У першому прикладі знак оклику відтворює почуття невдоволення і несприйняття персонажем ситуації, що склалася; у той час, як у другому прикладі передається співчуття і поблажливість.

Часто знак оклику використовується не стільки для привернення уваги читача чи підсилення сприйняття того чи іншого поняття, ідей, скільки для графічного обрамлення певних структурних одиниць, таких як вигук, звертання, емфатичні вставні конструкції тощо, які у тексті мають структуру спонукально-окличних речень, наприклад:

"Make it possible for us to imprint distant golems, so we can teleport around the solar system! Give us

telepathy, by letting us absorb each other's memories! Never mind what the metamath equations say. We want more! We want to be more!" (Brin, 2002: 229).

"Jesus Christ is coming," a female voice cried out over another loudspeaker. "Pray for your souls, brothers and sisters, the Lord is coming!" Paul looked around the train and saw the young man behind him and a woman in the back of the car on their knees (Sargent, 1976: 14).

The tall slender soldier was pounding on the cab door. "Move this train!" she shouted. "Move this train right now!" She pulled the door open (Sargent, 1976: 18).

"Stay Out!" the fluttering tape yammered. "Structural Danger! Stay Out!" (Brin, 2002: 31).

У рамках даних прикладів авторами забезпечується експлікація емоційного бажання (*We want more! We want to be more!*), спонукання до певних дій (*Pray for your souls; Move this train!; Move this train right now!*), застереження від небезпеки (*Stay Out!*). І, хоча у виразі *Structural Danger!* відсутнє спонукальне дієслово, читач домислює негативну емоцію страху, викликану небезпекою.

Цікавим пунктуаційним засобом відтворення емоцій є знак питання, який використовується авторами прозових творів і передбачає вираження, насамперед, питальної інтонації. Однак, у стилістичній функції, знак питання може надавати додаткового значення у межах контексту.

В уривку з роману М.П. Геддікс "Double Identity" запитальні речення разом з використанням курсиву відтворюють емоційний стан дівчинки, яка дізнається, що вона є клоном іншої дівчинки на ім'я Елізабет:

But is that sympathy really for me?

What do you see when you look at me? I want to ask her. Me, Bethany? Or Elizabeth, magically brought back from the grave? (Haddix, 2005: 122).

Запитання у структурі внутрішнього мовлення передають глибоку особистісну трагедію героїні, яка не відчуває чіткої самоідентифікації.

Емотивну функцію знака питання у художньому дискурсі спостерігаємо у структурі розповідного речення та речення, яке містить лише запитальне слово, наприклад:

Robbins stared at Szilard blankly. "You've lost four cruisers? How?" (Scalzi, 2006: 197).

"You'd do anything?" My father repeats numbly. "Even now? After-?" (Haddix, 2005: 5).

Девіантне використання розповідних речень із знаком питання та питальних речень без питального слова у художньому дискурсі є усвідомленою маніфестацією емоційних гойдалок персонажів, спричинених емоціями збудження, поспіху, гніву, екзальтації, наполегливості тощо.

Що стосується розділових питальних речень, послуговуванням ними забезпечується емоційне

вираження ефекту перепитування, невпевненості, необхідності деталізації, роз'яснення чого-небудь тощо, наприклад:

::There are humans down there, aren't there?:
Jared said, venturing a comment. ::I'd guess we'd want to avoid using tactics that would injure or kill them.: (Scalzi, 2006: 130-131).

"Well, of course it would be best if you and Hillary told her yourselves, but you're not here right now, are you?" Myrlie explodes (Haddix, 2005: 28).

Функціональним призначенням такого розділового знака, як тире, є відтворення різноманітних відтінків висловлення та привернення уваги читачів до найбільш важливих тверджень за допомогою виокремлення певного слова, словосполучення, речення чи цілого абзацу. У художньому дискурсі спостерігається використання авторами тире для деталізації, пояснення, тлумачення, конкретизації необхідної інформації, наприклад:

Not only do I have a dead sister I never heard about before last night, but her heart and lungs and kidneys and other organs – her eyes? – are still alive in other people's bodies (Haddix, 2005: 80).

::You are newly born,:: Curie said. ::Your brain – your *actual* brain – is entirely empty of knowledge and experience (Scalzi, 2006: 69).

Ancient instinct – seared into my clay body by the one who made me – clamored to run. But I faced other dangers now – from the archetype human beings surrounding me (Brin, 2002: 13).

Якщо у першому прикладі за допомогою тире проявляється невпевненість героїні у її припущеннях (– her eyes? –), що підсилюється поєднанням зі знаком запитання, а у другому виражається уточнення певної інформації, підкріпленої виділенням ключового слова курсивом (– your *actual* brain –), то третій приклад демонструє поєднання тлумачення і конкретизацію необхідної інформації, вираженої у висловленнях персонажа.

У будь-якому тексті тире привертає увагу до текстових елементів, на які автор хоче наголосити або які хоче виділити, наприклад:

"Social, psychological, and evolutionary reasons. Every year, anthropologists track worrisome trends. People growing more hardened to outrageous levels of violence–"

"–in certain narrowly defined times and places. Like daydreaming about stuff you'd never do in person. There's no conclusive evidence that it translates over to behavior in the real–"

"–becoming callused to mutilations of the human form–"

"–and experiencing firsthand what it feels like to be larger or smaller, crippled, or the opposite sex–"

"–inflicting suffering–"

"–experiencing it–"

"–desensitizing–"

“–gaining new empathy–”

“Enough!” I cried (Brin, 2002: 207-208).

У наведеному прикладі тире виокремлюються певні інтонаційно самостійні думки персонажа, які набувають емоційного значення роздратування та відрази у монолітному контексті твору.

За допомогою тире автори часто вдаються до стилістичного прийому паузації. «Оскільки йдеться про діалогічне мовлення персонажів, функцією тире в широкому розумінні є передача спонтанності, неформальності та автентичності усної комунікації» (Ковалевська, 2014: 170), наприклад:

“An interesting hypothesis,” I murmur, backing away. “But then why haven’t the free-nets–”

“The toxin designers are clever. Varying symptoms from town to town! The free-nets correlate incidents, rumors, anecdotes. Nevertheless–” (Brin, 2002: 65).

“It’ll numb your pain centers. You must be careful then. Any bump or minor injury might–” I interrupted.

“Excuse me. I’ve never been here before, but–” (Brin, 2002: 84).

“It does with me. I told you. I was born to hold someone else’s mind. They didn’t think that it worked, but it did. And now his memories are my memories. His life is my life. His daughter–”

Jared stopped talking, unable to go on (Scalzi, 2006: 238).

Як бачимо з прикладів, за допомогою тире також відтворюються коливання емоційного стану чи поведінки персонажів, що характеризуються обривом, перериванням чи незавершеністю висловлень, недосказаністю, різким переходом до іншої теми розмови тощо.

Використання трикрапки (багатокрапки) зорієнтоване на вираження незавершеної думки, емоційної паузи, невизначеного психологічного стану персонажів (невпевненості, хвилювання, знервованості тощо), що створюють так званий ефект недоговореності, який володіє багатим емоційним потенціалом. Наприклад, трикрапка відображає емоційну паузу, спричинену обмеженим словниковим запасом мовця:

“Only two books here in Ckann. I had choice of language book or religion book. I chose language. Human religion is ...” – Cainen searched his small store of English words – “... harder” (Scalzi, 2006: 69).

Також трикрапкою може передаватися нестабільна емоційна поведінка героїв, хезитація, наприклад:

Most of the signals I sent, demanding movement from muscles and limbs, went unanswered. Still, my tormented carcass somehow managed to rise up, teetering first to the knees ... and then onto stumps that might loosely be called legs (Brin, 2002: 21).

Використанням трикрапки у такій стилістичній фігурі, як парцеляція, передається переривання опису небезпечної ситуації схвилюваною людиною, яка пережила переслідування:

“... and found it was taken over, like the others! They chased me ... I climbed in this tube ... sealed the top ... I figured–” (Brin, 2002: 34).

“I thought at first ... you might be responsible. After hounding me for years ... But now I can tell ... you’re clueless ... as usual ... Morrissss” (Brin, 2002: 34).

Відокремлення частин речення трикрапкою передає напружену ситуацію та хвилювання матері дівчинки, коли вона повідомляє, чому батьки наважилися на клонування доньки:

My mother’s voice spills out: “Your father says we can get you back. ... Oh, Elizabeth ... We’ll make a copy of you. ... A clone” (Haddix, 2005: 128).

Почуття розгубленості та замішання доньки, приголомшеної словами матері, відображаються у тексті трикрапкою, використання якої дає змогу передати сповільнене усвідомлення особою інформації:

Still, words pop up at me: “... evil technology ... soulless copies ... immoral, unethical ... preposterous hubris of mankind...” (Haddix, 2005: 163).

Таким чином, увага читача акцентується на словах, які несуть у собі негативну конотацію (*evil, soulless, immoral, unethical, preposterous hubris*).

У прикладах, наведених вище, авторами відтворено особливості передачі імпліцитних оцінок, суджень, почуттів тощо задля надання читачам можливості домислення інтенційно упущеної інформації.

Цікавим є той факт, що такий пунктуаційний знак, як трикрапка, має однакове стилістичне навантаження з тире, коли виникає необхідність передати емоційну паузу, невпевненість, нерішучість, бентежність, так званого ефекту «потoku свідомості», вираженого у неадаптованому відтворенні хаотичних процесів внутрішнього світу персонажів, їхніх думок, настрою, переживань, тобто сукупності ознак, які характеризують глибину емоційного стану індивіда, наприклад:

“My parents have always been psycho,” I whisper into the darkness. “Because of Elizabeth. And because ...”

But I can’t finish my sentence, because there’s still too much I don’t know (Haddix, 2005: 73).

“I know all that,” Kira said with some irritation. Hidey was sounding as though he understood Jim better than she did. “I’ll see Jim tomorrow, I promised that. Maybe he...” She could not finish the unworded thought (Sargent, 1976: 190).

Як бачимо з наведених прикладів, за допомогою трикрапки автори мають змогу ефективно

відтворити нестабільний емоційний стан персонажів, який характеризується психологічною неспроможністю чітко і у повному обсязі сформулювати і донести свої думки до співрозмовників.

Висновки. Отже, за результатами нашого дослідження прослідковуємо, що характерною ознакою пунктуаційних засобів є те, що за їх допомогою можна передати не лише ритмічну структуру висловлювання (Тютюнник, 2024), але й емоційно-оцінні тонкощі інтонації персонажів. Відзначаємо високу продуктивність таких пунктуаційних засобів, як знак оклику, знак питання, тире і трикрапка (багатокрапка) для експлікування емоцій персонажів в англомовному науково-фантастичному дискурсі. Тим самим, potwierджується думка, що майстерне поєднання різних пунктуаційних засобів у рамках художнього твору взаємодоповнює і взаємопідсилює їх вплив та забезпечує більш точне відтворення або підсилення емоційного стану (Марінашвілі, 2022: 91) чи поведінки персонажів твору. Перспективними напрямками для подальших розвідок вважаємо, зокрема, масштабування вибірки дослідження у контексті збільшення репрезентативності конкретних засобів експлікації емоцій героїв творів, а також розширення їх жанрової різноманітності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волощук, І. І. (2012). Графічні способи маркування іронії (на матеріалі англомовної художньої прози). *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Серія: Філологічні науки*, 1(20), 84–87. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzfn_2012_1_20
2. Загнітко, А. П. (2012). *Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни*. Т.3. Донецьк : ДонНУ.
3. Ковалевська, Т. І. (2014). *Графо-фонеміка і параграфеміка сучасного англомовного художнього дискурсу*. Дисертація канд. філол. наук: 10.02.04, Львів.
4. Марінашвілі, М. Д., Весна, Т. В., & Склярова, Л. П. (2022). Мовні засоби вираження емотивності в художньому діалозі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 56, 90–94. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.56.19>
5. Пунктуація (2007). *Літературознавча енциклопедія*. Ю. І. Ковалів (авт.-уклад.). Київ: ВЦ «Академія», Т. 2 (М–Я), 298.
6. Рева, Н. С. (2010). Засоби графічного оформлення тексту. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки*, 89(5), 88–92. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2010_89\(5\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2010_89(5)_23)
7. Селіванова, О. О. (2006). *Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К.
8. Тютюнник, Л. (2024). Мовні засоби вираження емотивності у текстовому медіаконтенті. *Вісник Національного університету оборони України*, 80(4), 159–168. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-80-4-159-168>
9. Українська мова : енциклопедія (2004). В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. (Редкол.). Вид-во «Українська енциклопедія» ім.М.П. Бажана.
10. Хома, В. П. (2020). Засоби експлікації емотивності концепту САМОВІДЧУЖЕННЯ/SELF-ALIENATION в англомовній науково-фантастичній прозі. *Science and Education: A New Dimension. Series Philology*, VIII(71)/240, 27–30. <https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2020-240VIII71-05>
11. Щербицька, В. В. (2014). Особливості графічної стилістики в сучасних автобіографічних англомовних творах. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*, 4, 101–108. <https://philology.bdu.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/13-3.pdf>
12. Esser, J. (2006). *Presentation in Language: Rethinking Speech and Writing*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
13. Lukeman, N. (2007). *Dash of style: The art and mastery of punctuation*. New York : W.W. Norton & Co.
14. Patt, S. (2013). *Punctuation*. Stoughton, WI: BoD – Books on Demand.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Brin, D. (2002). *Kiln People*. New York : Tor Books.
2. Haddix, M. (2005). *Double Identity*. New York : Simon & Schuster Children's Publishing.
3. Sargent, P. (1976). *Cloned Lives*. Greenwich, CT : Fawcett Publications.
4. Scalzi, J. (2006). *The Ghost Brigades*. New York : Tor Books.

Отримано: 05.03.2025
Прийнято: 31.03.2025